

Kemény Zsuzsanna – Takács Dávid – Chován Olivér

**Állampolgári
nevelés
Európában és
Magyarországon**

Bevezetés

A politikai nevelés, az állampolgári ismeretek iskolai oktatása régóta bevett gyakorlatnak számít a nyugat-európai országokban, vagy az Egyesült Államokban is, Kelet-Közép-Európa országairól ugyanez viszont már nem mondható el. És míg a nyugati világban manapság egyre másra jelennek meg cikkek vagy akár tematikus folyóiratszámok az [állampolgári nevelésről](#), addig például hazánkban e téma kutatása még eléggé gyerekcipőben jár. Ugyanakkor kétségtelen, hogy az állampolgári nevelés korábban is fontos téma volt mind az Egyesült Államokban, mind pedig Európa nyugati országaiban, ám e kérdéskör és annak kutatása mára – amikor a válság és a bevándorlás növekedése miatt a társadalmi kohézió megrendült – kiemelt jelentőségűvé vált.

Azokban az országokban, amelyekben a politikai nevelésnek is komoly szerepet szánunk, a polgárok tudatosabban vesznek részt a politikában, hisznek abban, hogy befolyásolni, megváltoztatni tudják azt. Ezáltal a civil társadalom szilárd alapokon áll, és a társadalmi kohézió is jóval erősebb. Azokban az országokban viszont, ahol nincs politikai nevelés, vagy későn ismerik fel annak fontosságát, ott az állampolgárok többsége nincs kellőképp tisztában a saját lehetőségeivel, s ezáltal könnyen arra az elgondolásra juthat, hogy nem képes befolyásolni a politikát, csak „elszenvedni” a döntéseket, még ha ezek a saját elképzeléseinek kevéssé is felelnek meg.

Mivel Magyarországon a társadalmi kohézió meglehetősen gyöngye, és a demokrácia társadalmi alapjai sem túl erősek, érdemes figyelmet fordítanunk a nyugat-európai országokra és az ottani tapasztalatokra. Ezek számunkra is útmutatóként szolgálhatnak, tanulhatunk belőlük, ráadásul jelenlegi helyzetünk megértésében is segítségünkre lehetnek.

A közösségi médiumok és azok tömeges használata amúgy is szinte kötelezővé tette Európa szerte az ifjúság politikai aktivitásának újraértelmezését, hiszen ezek a médiumok figyelemre méltó módon átforgalmazzák a politikai megmozdulásokat, illetve mozgalmakat. Elég csak arra gondolnunk, hogy a Facebookon, a Twitteren vagy egyéb közösségi portálokon rövid idő alatt nagyon sok embert el lehet érni, ezáltal egy tüntetés, tiltakozó megmozdulás megszervezése hónapokról-hetekről napokra rövidült.

Emellett természetesen nem szabad megfeledkeznünk Európa kulturális sokszínűségéről sem, amely igen komoly fejtörést okoz például Franciaországban vagy Olaszországban, de Németországban is. Ezen és más európai országok példáinak elemzése segítségünkre lehet saját kulturális sokszínűségünk és belső konfliktusaink kezelésében, és megtalálhatjuk a legjobb megoldáshoz vezető utat.

Elemzésünk első részében néhány nyugat- és dél-európai országban vizsgáljuk meg az állampolgári nevelés helyzetét és annak sajátosságait. A második részben Magyarországot állítjuk középpontba: először a rendszerváltás óta eltelt időszak eredményeit mutatjuk be, és választ keresünk arra a kérdésre, hogy milyen volt nálunk az állampolgári nevelés az elmúlt 25 évben, majd pedig azt vizsgáljuk, hogy szerves részévé tudott-e válni az állampolgári nevelés az iskolai tanterveknek és a mindennapoknak, illetve érezhető-e, kimutatható-e ennek hatása a közgondolkodásban, a civilek attitűdjeiben és a politikaformálás iránti vágyaikban.

Állampolgári nevelés nyugaton

Az Európai Unió talán legszembeötlőbb tulajdonsága a sokszínűség, s mint az a bizonyos érem, ez is kétoldalú. Ez a sokszínűség egyfelől nagyszerű, hiszen sok mindent tanulhatunk egymástól, másfelől viszont akadályokba ütközhetünk e téren, hiszen az egyes nemzetek fejlődését pontosan e sokszínűség (pl. az eltérő életkörülmények, etnikai és vallási összetétel stb.) miatt nem lehet általános érvényű, bármely nemzetre levetíthető szabályokká emelni. Így van ez az állampolgári nevelés esetében is. Egy egységes program kidolgozása tehát nem könnyű feladat, és nagy gondot követel. Ezzel szembesült az EU a 90-es évek végén, amikor az állampolgári nevelést egy egységes program (Education for Democratic Citizenship) keretében kívánta megfogalmazni. Az EDC a fiatalok felelős, közösségi részvételre hajlandó polgárokká nevelését tűzte ki célul olyan [értékek](#) mentén, mint:

- emberi jogok és szabadság
- demokrácia
- egyenlőség
- igazságosság
- globalizáció, kölcsönös függőség
- fenntartható fejlődés.

Ennek megfelelően az EDC öt [témakört](#) különböztet meg. Az **állampolgári nevelés** körébe tartoznak olyan ismeretek, mint a jogok és kötelességek, valamint ezek viszonya személyes és kormányzati szinten; de az elméleti ismeretek helyett inkább az aktív részvételre és a társadalmi felelősségre helyezi a hangsúlyt. Az **emberi jogok** témaköre az emberi jogokkal kapcsolatos tudást, elveket öleli föl, és azon készségek elsajátítását, amelyek az emberi jogokért való kiállásban játszanak szerepet. Míg az **interkulturális oktatás** a kölcsönös megértést, tiszteletet és az eltérő kultúrák megismerését szorgalmazza, addig a **nemzetközi oktatás** a világot meghatározó olyan jelenségeket állít középpontba, mint az éhezés, a társadalmi egyenlőtlenségek vagy a környezetszennyezés. Végül az EDC a **béke** kérdésével is foglalkozik, és a konfliktusok, háborúk békés rendezésére, illetve megelőzésére helyezi a hangsúlyt.

A program mindegyik témakörében kiemelt jelentőséget kap a gyakorlati tudás, valamint a készségek és a személyiség fejlesztésének dimenziója, amelyek jellegükből fakadóan eltérő oktatási módszert kívánnak meg. Tekintve, hogy az EDC csak ajánlásként fogalmazódott meg, az egyes országokban az egységes programétól, de egymástól is eltérő stratégiákkal, oktatási programokkal és módszerekkel találkozhatunk.

Spanyolország

Spanyolország számára a 70-es évek közepén jött el a változás ideje, kezdődve Franco tábornok 1975-ös halálával, majd az 1978-as alkotmánnyal: az autokratikus berendezkedésű Spanyolország demokratikus jogállam lett, 8 évvel később pedig az európai közösség része. A demokratizálódás az oktatást, ahogy az élet többi részét sem kerülhette el. A spanyol törvényhozás 1978-ban alkotmányban rögzítette az oktatás elvi alapjait, amely azt követően számos [szabályozáson](#) esett át, mellyel az ország aktuális helyzetére kívántak reagálni.

A spanyol oktatási rendszer a tankötelezettséget 16 éves korban maximalizálta, ami normális esetben 6 év alapfokú és 4 év középfokú oktatásban eltöltött időt jelent. Az első lényeges szabályozás az 1990-ben deklarált LOGSE (Ley Orgánica General del Sistema Educativo), amely a strukturális átalakításokon (az alap- és középszintű oktatás kettéválasztásán) túl az [állampolgári nevelést](#) egy keresztanterves program keretében definiálta. De míg az általános iskolákban nem, addig a középiskolákban kötelezővé tette az állampolgári nevelést, viszont azt már az iskolákra bízta, hogy milyen mélységben és terjedelemben oktatják. 2006-ban, egy újabb [átalakítást](#) követően (LOE = Ley Orgánica de Educación) az állampolgári nevelés önálló

tantárgyként jelent meg, és évi 50-70 órás keretben a politikai kultúra, az aktív politikai és a civil szervezetekben való szerepvállalás került középpontba, továbbá nemcsak a közép-, de immár az alapfokú oktatásban is kötelezővé vált. Integrálva (pl. a történelem órák keretein belül) mindkét szinten jelen van, a középfokú oktatásban viszont önálló tantárgyként három szakaszban, egy-egy éven keresztül oktatják. 2008-ban az állampolgári nevelés iskolán kívül is megjelent, amikor a spanyol kormány meghirdetett egy kooperatív programot diákok, szülők és tanárok számára. A blokkokba szervezett program célja, hogy a szülőket és a tanulókat aktívabb részvételre ösztönözze az iskolai közösségben.

Egyesült Királyság – Anglia

Az Egyesült Királyság helyzete több szempontból is egyedi. Míg az állampolgári nevelés kötelező mind a négy ország területén (az állami iskolákban), addig a kormányok széles mozgástérrel rendelkeznek a megvalósítás szintjén: így míg Észak-Írország, Skócia és Wales esetében integráltan, Angliában külön tantárgyként szerepel.

Angliának különböző nehézségekkel kellett megküzdenie, melyek akadályt gördítettek az állampolgári nevelés elé. Először is, az angol oktatási rendszerben nem volt hagyománya az állampolgári nevelésnek, és a diákok részéről hiányzott az érdeklődés meg a hajlandóság. Nehézséget jelentett továbbá, hogy az eltérő politikai és civil csoportosulások a saját értékrendjük szerint kívánták újradefiniálni az állampolgárság és az állampolgári nevelés fogalmát, mégpedig a 20. század végén felnövő y generáció értékrendjében bekövetkező változásoknak megfelelően, valamint a [bevándorlók számának](#) növekedésére reflektálva. Számos kísérletet követően a [Professor Bernard Crick](#) tevékenysége nyomán szerveződő Crick csoport is megpróbálta az állampolgári oktatás alapjait, vagyis az „állampolgárságot és az állampolgári nevelést” újradefiniálni, majd ennek megfelelően kialakítani nevelési [programját](#) (EDC, 2002). Ez a program a civil részvételre alapoz, és a civil életre készíti föl a fiatalokat. Az iskolás gyerekek a kezdetektől fogva elméleti és gyakorlati oktatásban részesülnek az erkölcsi felelősségről, és erre alapozva tanulnak a közösségi részvételről: a közösségi szerepektől kezdve a közösségtől való tanuláson át annak „szolgálatig”. Végül a diákok elsajátítják azon ismereteket, amelyek elengedhetetlenek a közösségekben való sikeres érvényesüléshez. Az állampolgári nevelés (a francia és spanyol oktatástól eltérően) csak önálló tantárgyként van jelen, és a gyakorlatban három szinten valósul meg:

1. A diákok elméleti szinten, az iskola keretein belül megismerkednek a társadalmi és morális felelősséggel, melynek eredménye az állampolgárság megértése.
2. Közösségi részvétel, ahol az oktatás gyakorlatias jelleget ölt különböző iskolai programok keretében, de nem csak az iskola falain belül.
3. A harmadik szinten a politikai műveltség kerül a középpontba ugyancsak gyakorlatias módon, azzal a különbséggel, hogy az oktatás alanya már nem az iskola, hanem a helyi és az annál szélesebb közösség. Ennek keretében a diákok olyan ismereteket szereznek, mint a politikai döntéshozás helyi, nemzeti, illetve nemzetközi szinten. Megismerkednek a politikai eszmékkel, a politikai nyelvezettel, egyúttal felkészítik őket arra, hogy kialakított értékrendjüknek megfelelő nézeteiket, véleményüket képesek legyenek nemcsak előadni, de meg is vitatni egymással.

Franciaország

A francia oktatási rendszerben az alap- és középfokú oktatás a miénktől eltérően 3 szegmensre bontva van jelen. Az általános iskola (ecole primaire) alapvetően 5 éves, ahonnan a tanulók 11 éves koruktól az ún. alsó középiskolában (collège) folytatják tanulmányaikat 4 éven át, és innen mennek tovább a felső középiskolába (lycée), ahová három évig járnak.

Ha csak formálisan is, de az állampolgári nevelés jelen van mind az alap-, mind a középfokú oktatásban, önálló tantárgyként és integrálva egyaránt. Viszont a 90-es évek végéig nem volt kötelező a felső középiskolákban, ami azon okból eredeztethető, hogy egyrészt a felső középiskolák leginkább a közép és felső osztályokból származó tanulók számára állt nyitva, akik a szükséges állampolgári ismereteket már otthon elsajátították (legalábbis ezt feltételezték), másrészt az oktatási rendszer alsóbb szintjein tanították ezeket az ismereteket. Azonban a francia oktatási minisztérium 1989-ben megfogalmazott egy olyan irányelvet, hogy a XXI. század elejére a közoktatásban résztvevő diákok 80%-ának el kéne végeznie a felső középiskolát. Ennek következtében a lycéek tanulóinak társadalmi összetétele lényegesen megváltozott, és felmerült az állampolgári nevelés [integrálásának szükségessége](#) is. A lycéekben végül 1999-ben vezették be az állampolgári nevelést (ECJS = Éducation Civique Juridique et Sociale), amelynek célja a korábban informális vagy formális keretek között elsajátított állampolgári ismeretek megerősítése oly módon, hogy a diákokat interaktív módszerekkel bátorítják a

gondolkodásra és a közösségben való aktív részvételre, s ezen keresztül az „állampolgárság” vagy a civil élet mélyebb megértésére.

Németország

A német [oktatás](#) ugyancsak változatos utat járt be, tekintve, hogy a 20. században olyan rendszerek váltották egymást, mint a nemzeti szocializmus, illetve a második világháborút követő kettészakadás következményeként az egyik oldalon a demokrácia, míg a másikon a szovjet szocializmus.

Bár a napjainkban ismert állampolgári nevelés kialakulásának kezdetét a második világháború végére [datálják](#), az korábban is létezett valamilyen formában. Így a XX. század elején az autoriter államnak megfelelően az „állampolgári nevelés” célja az engedelmes állampolgárok nevelése volt, aminek a weimari köztársaság vetett véget: az engedelmesség helyett már a műveltség kapott központi szerepet, de az autoriter rendszer hagyományai megmaradtak, és ezek később csak tovább erősödtek Hitler uralma idején. Hitler nemzetiszocialista rendszere nagy hangsúlyt fektetett „az ember nevelésére”, mely leginkább az erőt, a hűséget és a faji felsőbbrendűséget állította középpontba, a közösség szolgálatát pedig egyetlen személy, a Führer szolgálata váltotta fel. Nagy szerepet kapott az informális nevelés, mely felvonulások, ünnepek és olyan politikai csoportosulások keretében zajlottak, mint pl. a Hitlerjugend. A II. világháború végével az ország kettészakadt, és létrejött egy szocialista, illetve egy demokratikus állam. Míg a keleti oldalon a szocialista eszmék tanítása és az engedelmességre való nevelés zajlott, addig a nyugati oldalon inkább a politikai apátia volt a meghatározó. A diákokat inkább általános értelemben tanították, az iskolákban kerülték a politikát, így a fiatalok körében tapasztalható politikai közöny csak erősödött még az egyesülést követően is. Ez és az egyre fokozódó idegenellenesség lépésre sarkallta a német vezetést.

A közoktatást tekintve talán a német változat a leggyakorlatiasabb, hiszen a 4-6 osztályos alapfokú képzést egy olyan 3+1 szintű (Hauptschule, Realschule, Gymnasium, Gesamtschule), leginkább moduláris felépítésű középfokú oktatás követ, amely nemcsak diákok pályaválasztásában, hanem az állampolgári nevelésben is meghatározó szerepet játszik (igaz, az állampolgári nevelés a közoktatás egészében jelen van, az alapfokú oktatásban egységesen, a középszintű oktatásban viszont már többféle formában). Angliától és Spanyolországtól eltérően, ahol az állampolgári nevelés centralizált, Németországban a szövetségi tartományok hatáskörébe tartozik. Ugyancsak különbség (még hozzá lényeges), hogy a formális

oktatást kiegészítő, iskolán kívüli tevékenységekhez szükséges forrást nem csak az állam, hanem nagyrészt külső szervezetek biztosítják (a politikai pártokon kívül a különböző vallási közösségek, a média szereplői vagy különféle alapítványok), megteremtve ezzel az állampolgári nevelés függetlenségét attól, hogy épp milyen színezetű párt vagy csoportosulás van hatalmon.

A négy ország példájából jól látszik, hogy az állampolgári nevelés még az Európai Unión belül is változatos módokon valósul meg: Németországban integráltan, Angliában önálló tantárgyként, Franciaországban és Spanyolországban pedig mindkét formában jelen van. Ugyanakkor egyvalami közös. Ez pedig nem más, mint az állampolgári nevelés fontos, megkerülhetetlen szerepének felismerése: ezek az országok szükségesnek gondolják, hogy a fiatalok mihamarabb, az oktatás alsó szintjétől kezdve, a tananyaggal együtt szívják magukba azt, hogy mit jelent tudatos, cselekvő állampolgárnak lenni.

De vajon mi a helyzet hazánkban? 25 évvel ezelőtt mi is megéltünk egy rendszerváltást, akárcsak a kelet-németek, s azóta felnőtt egy generáció, amelynek tagjai számára az azt megelőző időszak már csak a történelemkönyvekben létezik. A fennálló demokratikus rendszer milyen hatást gyakorolt e generáció gyermekeire vagy fiatal felnőtteire, és milyen az állampolgári nevelés az iskolákban és/vagy azon kívül, illetve milyen fejlődésen ment keresztül, míg elérte a mai formáját?

	Demokratikus államberendezkedés	Állampolgári ismeretek oktatása	Iskolai oktatás	Társadalom nevelőszerepe
Spanyolország	1978 óta (1978-as alkotmány megszületése)	bevett gyakorlat 1990 óta	2006 óta (LOE) önálló tantárgy, évi 50-70 órában a politikai kultúra, a készségek és az aktív szerepvállalás ismereteinek oktatása a közép- és alapképzésben.	2008 óta a spanyol kormány meghirdetett egy kooperatív programot diákok, szülők, illetve tanárok számára. A program célja a szülők, illetve tanulók iskolai közösségben történő aktívabb részvételére való ösztönzése.
Egyesült Királyság	1689 óta (Bill of Rights)	iskolai keretek között tudatosan (EDC 2002)	Önálló tantárgyként van jelen, és a gyakorlatban három szinten valósul meg: 1. a társadalmi és morális felelősséggel tananyag formájában találkoznak; 2. közösségi részvétel; 3. a politikai műveltség kerül a középpontba.	A szélesebb helyi közösségben a diákok olyan ismereteket szereznek, mint a politikai döntéshozás helyi, nemzeti, illetve nemzetközi szinten. Megismerkednek a politikai eszmékkel, a politikai nyelvezettel, és egyúttal felkészítik őket arra, hogy kialakított értékrendjüknek megfelelő nézeteiket, véleményüket képesek legyenek nem csak előadni, de meg is vitatni egymással.
Franciaország	1958 óta (1958-as alkotmány)	1999 óta ECJS (Éducation Civique Juridique et Sociale)	A lyceumokban bevezetett oktatás célja a korábban formális vagy informális úton elsajátított ismeretek/tudás megerősítése oly módon, hogy a diákokat interaktív módszerekkel bátorítják a gondolkodásra és a közösségben való aktív részvételre.	A szülők és a társadalom kiegészíti az állampolgári ismeretek oktatását. Új módszerekkel bátorítják az „állampolgárság” vagy a civil élet mélyebb megértésére a fiatalokat.
Németország	1990 (német egyesítés)	az NSZK-ban 1948 óta bevett gyakorlat	Az állampolgári nevelés a közoktatás egészében jelen van, a szövetségi tartományok hatáskörébe tartozik, így azokról, illetve az iskolák típusától függően eltérő névvel rendelkeznek.	A politikai pártok, vallási közösségek, a média szereplői és alapítványok biztosítják az állampolgári nevelés függetlenségét.

Magyarország	1989-90	1995 NAT (Nemzeti Alaptanterv)	A NAT nem tantárgyak oktatását írja elő, hanem tíz fő műveltségi területet jelölt ki. Ebből az egyik az „Ember és társadalom,” amelynek részét képezik az állampolgári ismeretek és a társadalomismeret.	A szülők problémákkal küzdenek, kiábrándultak a politikából, vagy nincsenek tisztában azokkal az eszközökkel, amelyekkel hatékonyan lennének képesek megmutatni, hogy mit takar a tudatos politikai szerepvállalás; a társadalom tanító szerepe erősödik (lásd politikai megmozdulások).
--------------	---------	--------------------------------------	---	--

Van-e, volt-e nálunk állampolgári nevelés az elmúlt 25 évben?

Mint azt a vizsgált nyugat európai országok esetében láthattuk, az iskolák szerepe az állampolgári nevelésben kulcsfontosságú. Egyrészt ez a gyerekek „második otthona,” másrészt az iskolákban a pedagógusok sokkal hatékonyabban tudják megértetni a gyerekekkel, mit is jelent felelős állampolgárnak lenni. A mai magyar társadalom politikai aktivitása és a politikához való hozzáállása alapján azonban úgy tűnik, hogy az állampolgári nevelés Magyarországon még gyerekcipőben jár.

Honnan hová jutottunk?

Az 1985-ös oktatási törvény fontos lépés volt a közoktatás jogállami normák szerinti szabályozásában. Ez volt az a Kelet-Közép-Európában egyedülálló törvény, amely korlátozta az államhatalom iskolairányító szerepét, és némi mozgásteret adott az intézményeknek a tananyag összeállításában. A törvény 1990-es módosításával aztán végleg eltörölték az ideológiai megkötéseket és az állami monopóliumot, majd hosszas tervezés után 1995-ben megszületett a Nemzeti Alaptanterv (NAT).

A NAT nem tantárgyak oktatását írja elő, hanem tíz fő műveltségi területet jelölt ki. Ebből az egyik az „Ember és társadalom,” amelynek részét képezik az állampolgári ismeretek és a társadalomismeret. Ezek célja, hogy alapot adjanak a „demokratikus közéletben való tudatos részvételhez, s a készségek kialakításán keresztül erősítse a demokrácia értékeinek (humanizmus, tolerancia, szolidaritás) tiszteletét,” valamint segítsék a tanulókat a politikai és gazdasági jelenségek közötti tájékozódásban. Az 1995 és 2012 között eltelt 17 évben a NAT állampolgári nevelésre vonatkozó része változáson ment keresztül.

Először is a [2012-es NAT](#) sokkal precízebben írja körül az állampolgárságra nevelés témakörét, mint az 1995-ös verzió:

“Az iskola megteremti annak lehetőségét, hogy a tanulók megismerjék a főbb állampolgári jogokat és kötelezettségeket, és annak keretében biztosítja a honvédelmi nevelést. A részvétel a közügyekben megkívánja a kreatív, önálló kritikai gondolkodás, az elemzőképesség és a vitakultúra fejlesztését.”

Másodszor, a NAT új verziójának szövege egyértelművé teszi, hogy a tudatos állampolgárság nemcsak abban nyilvánul meg, hogy a diákok megértik a választások, népszavazások fontosságát, hanem abban is, hogy érdekeiket és véleményüket a megfelelő eszközökkel és a törvényes kereteken belül tudják képviselni és érvényesíteni.

A 2014-es őszi tüntetéssorozat esetében is látható, hogy az emberek tisztában vannak azzal, hogy mit akarnak elérni, és milyen törvényes eszközeik vannak erre, viszont a kivitelezésben már akadtak gondok. A legfőbb probléma természetesen az volt, hogy a tömeg annyiban volt szervezett, hogy az emberek ugyanakkor érkeztek meg ugyanarra a helyszínre, ám nem mindig ugyanazt akarták elérni, és nem ugyanolyan eszközökkel. Vagyis szervezettek voltak abban az értelemben, hogy egyszerre jelentek meg egy adott helyen, sőt a netadó elleni tüntetésen megvolt a közös cél is, de hiányzott az a szervezettség, amely egy tüntető tömeget politikai mozgalommá tesz. Ehhez ugyanis nem elég, hogy az emberek utcára vonulnak, de még az sem, hogy van közös céljuk, hanem birtokában kell lenniük a politikai akaratuk érvényesítéséhez szükséges törvényes eszközöknek is.

Fontos kiemelni, hogy a tüntetők táborának összetétele is változó volt. Amíg a netadó ellen többnyire a fiatalabb korosztály vonult utcára, addig a többi, kisebb megmozduláson már valamennyi korosztály képviselte magát. Ez azért lényeges, mert míg a fiatalok már részesültek a rendszerváltás utáni állampolgári nevelésben, addig az idősebbek még az előző rendszerben szocializálódtak. Az eltérő politikai szocializáció következtében a különböző korosztályba tartozó

egyének eltérő módon értelmeztek egy adott helyzetet és különböző módon próbálták meg érvényesíteni akarataikat, ezáltal pedig a tömeg ereje nem összpontosult, egyetlen fókuszpont helyett többfelé oszlott meg.

Politikai szocializáció az iskolában

Ahhoz, hogy a rendszerváltás utáni politikai szocializáció problémáit megértsük, két oldalról kell vizsgálnunk a folyamatot: hogyan valósul meg az állampolgári ismeretek oktatása a pedagógusok és befogadása a diákok részéről? A NAT hiába követeli meg az állampolgári nevelést és a politikai szocializációt, ha a pedagógusok nem tudják megfelelően átadni az anyagot.

Az, hogy az állampolgári nevelés [elméleti szinten](#) jól működik, még nem jelenti azt, hogy gyakorlati megvalósítása is sikeres. És nem is az. Az állampolgári ismeretek ugyanis leginkább gyakorlati tudást jelentenek, ám a többnyire elméleti tudást preferáló magyar oktatásba meglehetősen nehéz beleszőni ezt az alapvetően más pedagógiai képességeket kívánó és tudást követelő tantárgyat; Magyarországon a gyakorlatorientált társadalomismeret oktatása nem is gyökerezett meg. Ráadásul sok pedagógus [az előző rendszerben szocializálódott politikailag](#), ezért közülük sokan nem érzik át a politikai szerepvállalás fontosságát, és nem is igen várható el tőlük, hogy ebbéli gyakorlati tapasztalataikat átadják a fiataloknak.

Ez a két probléma nyilvánvalóvá teszi az állampolgári ismeretek oktatásának azokat a hibáit, amelyek kívülről (törvényekkel, rendeletekkel) nem orvosolhatók. Nem lehet egyik napról a másikra olyan pedagógusokkal feltölteni az oktatási intézményeket, akik már a rendszerváltás utáni értelemben vett aktív állampolgárok. Ugyanakkor kérdés, hogy a politikailag nem az előző rendszerben szocializálódott pedagógusok vajon mennyire tudatos állampolgárok, és mennyire tartják fontosnak, hogy részt vegyenek a politikai élet alakításában?

A közvélemény-kutatások már évek óta az emberek politikától való elfordulásáról számolnak be, és ez nem magyarázható (kizárólag) azzal, hogy ki melyik

rendszerben szocializálódott politikailag. A választási részvétel évek óta csökken, és a választók többsége nem tudja, hogy kire szavazzon, ki képviseli az ő érdekeit, értékeit. Ha a pedagógus a politikából kiábrándultak csoportjába esik, és úgy véli, az ő szava semmit sem ér, akkor valószínű, hogy a gyerekeknek sem tudja hitelesen elmagyarázni, hogy miért fontos legalább négyévente a véleményüket kinyilvánítani.

Politikai szocializáció a diákok szemével

A magyar állampolgári nevelés és politikai szocializáció elméleti síkon [nem különbözik lényegesen](#) a nyugat-európai modellektől. A probléma leginkább a gyakorlattal van. A diákok és szüleik sokszor panaszkodnak arra, hogy az iskolai követelmények általában túlságosan megterhelőek. Ez egyrészt adódhat abból, hogy túlságosan is a lexikális tudást középpontba helyező rendszerről van szó. Másrészt az is az okok között lehet, hogy a tananyag mennyisége és súlya is fokozatosan növekszik: egyre több az elsajátítandó, ám egyúttal egyre fontosabb, egyre nélkülözhetetlenebb ismeret. Nem véletlen tehát, hogy a diákok bizonyos dolgokat hiányolnak az állampolgári nevelés oktatásából (is): sokan panaszkodnak arra, hogy a tanárok nem adnak elég helyet a szabad véleménynyilvánításnak,¹ hanem inkább a lexikális anyag bemagolását várják el. Ez az egyirányú és tekintélyelvű kommunikáció alapvetően azért problémás, mert hiába van leírva a tankönyvekben, hogy mik az állampolgár jogai és lehetőségei, hogyan vehet részt aktívan a közéletben, ha az iskolában nem élhet ezekkel. A diák nem azért fogja megtanulni az anyagot, mert azt hasznosnak, sőt: nélkülözhetetlennek érzi, hanem azért, mert visszakérdezik. A tanulás és a megértés között ez esetben (is) hatalmas különbség van.

Az érem másik oldala viszont az, hogy hiába vannak olyan tanárok, akik támogatják, hogy a diákok velük vagy egymás között megvitassák a tananyagot,

1 Kalocsai Janka, Kutatás közben, „Az aktív állampolgárságra nevelés diákszemmel,” 2013/02

ha a gyerekek többsége nincs hozzászokva ahhoz, hogy elmondja a véleményét.² Sokan emlékezhetünk rá, amikor az iskolában valakit megkérdeztek történelem órán, hogy mi a véleménye, és néma csend honolt a teremben. Esetleg egy bátortalan „nem tudom,” „hát...” vagy halk kuncogás volt hallható, semmi más. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a gyerekeknek ne lenne véleményük, hanem azt, hogy nincsenek hozzászokva ahhoz, hogy elmondják véleményüket, a tanárok pedig sok esetekben nem is biztatják eléggé, illetve nem tudják, hogy miként biztathatnák a diákokat arra, hogy ha nehézkesen vagy akadozva megy is, de adják elő véleményüket, hiszen ebből is tanulnak, ezzel is fejlődnek.

Kiemelendő, hogy az iskola csak a „második” otthon. Az intézményen kívül a gyerekek többé-kevésbé otthon is megtanulhatják az állampolgári ismeretek alapjait; és bár az iskolák fontos szerepet játszanak az állampolgári ismeretek elsajátításában, a szülők és a társadalom (pl. a civil szervezetek, diákklubok, vitakörök stb.) szerepe még inkább sarkalatos: megtaníthatják a gyerekeket arra, hogy miként lehet a gyakorlatban alkalmazni az iskolában megszerzett alapvető elméleti állampolgári ismereteket. Ugyanakkor a szülők gyakran maguk is kiábrándultak a politikából, nem rendelkeznek a megfelelő gyakorlati tudással és tapasztalatokkal, maguk sincsenek tisztában azokkal az eszközökkel, amelyekkel hatékonyan megtaníthatnák gyermeküknek, hogy mit is jelent az állampolgári-civil tudatosság, miért érdemes aktívan részt venniük a politikai döntések véleményezésében, alakításában, kibővítve ezzel a gyermekek iskolában megszerzett tudását. Magyarországon a család politikai szocializációs szerepe tehát megragadt egy fejlődési szinten, és az állampolgári ismeretek átadását az iskolára bízzák, miközben ezen ismeretek iskolai oktatása – mint láthattuk – sok kívánnivalót hagy maga után. Márpedig a pedagógusoknak, a szülőknek és a társadalomnak együttesen kell fejlődniük ahhoz, hogy a következő generáció tagjainak identitásában meghatározó legyen a politikai részvétel, és tudatos, demokratikus értékrenddel rendelkező állampolgárokat neveljenek belőle.

2 Kalocsai Janka, Kutatás közben, „Az aktív állampolgárságra nevelés diákszemmel,” 2013/02

Konklúzió

Az EU fent említett országaiban – mint láthattuk – központi törekvésként jelenik meg az állampolgári ismeretek oktatása. Anglia, Franciaország, Németország, Spanyolország célja mind ugyanaz: aktív, a politikát törvényes eszközökkel befolyásolni képes polgárok kinevelése. És azt is láthattuk, hogy semmit nem bíznak a véletlenre. Ugyanakkor tisztában vannak azzal, hogy az állampolgári nevelés a társadalomnak is a feladata, hiszen a család, a civil szervezetek, egyesületek, ifjúsági klubok, tüntetések vagy a politikai megmozdulások, mozgalmak szerepe éppen olyan komoly és véleményformáló, ahogyan az oktatásé.

Ezek az országok mind elméleti, mind pedig gyakorlati síkon igyekeznek megtanítani polgáraiknak azt, hogy mit jelent a résztvevői demokrácia. Nem elégszenek meg annyival, hogy a polgárok tudják, kik, honnan és hogyan irányítják őket, hanem azt is igyekeznek megértetni, hogy ebben részt vehetnek, és megtanítani, hogy miként tehetik ezt. Tehát komoly hangsúlyt fordítanak mind arra, hogy az állampolgári nevelés ne maradjon meg az „iskola padjai között”, hanem a társadalom tagjai alakítsák a saját sorsukat, fejezzék ki véleményüket, adjanak hangot támogatásuknak, kiállításuknak vagy nemtetszésüknek, tiltakozásuknak egy-egy ügy mellett vagy azzal szemben, mind pedig arra, hogy mindez törvényes módon tegyék. Ez a kettő azért is fontos, mert az internet és a közösségi oldalak egyre több lehetőséget kínálnak a politikai részvételre, pl. mozgalmak szervezésre. Annak érdekében, hogy ezek a mozgalmak ne fulladjanak erőszakba, amikor az emberek az utcákra vonulnak, szükség van arra, hogy a polgárok tisztában legyenek törvényes lehetőségeikkel, ki tudják használni azokat, akár maximálisan is, de a törvényesség határait ne lépjék át.

Magyarországon van állampolgári nevelés, ám többségében iskolai, tantervi keretek közé szorítva. Ez elsősorban abból adódik, hogy a szocialista rendszer felbomlása óta eltelt 25 év során maguk az állampolgárok sem tudták igazán eldönteni, hogy lehet-e beleszólásuk, illetve bele kell-e szólniuk a politikába. Így azon pedagógusok többsége, akik a részvételre is oktatják a felnövekvő generációt, nincsenek tisztában azzal, hogy meddig mehetnek el, miről beszélhetnek, és többnyire az elfogadott standard, visszakerdezhető tankönyvi szöveget tanítják a gyermekeknek, a gyakorlati példák, nem szólva a gyakorlatokról, elmaradnak.

A pedagógusokhoz hasonlóan a szülők sincsenek teljesen tisztában azzal, hogy miként kellene viselkedniük ahhoz, hogy a demokratikus rendszer fejlődését elősegítsék. Ennek hiánya pedig oda vezet, hogy az elsődleges szocializációs tér, vagyis a család sem tud egy erős kezdőlökést adni ahhoz, hogy a gyermekek érdeklődni kezdjenek a politika, illetve a politikában való részvétel iránt. Az a generáció, amelyik először részesült állampolgári ismeretek oktatásában, bár tudatosabb, még nem érték el arra a társadalmi fejlettségi szintre, hogy képesek legyenek tudatosan és sikeresen befolyásolni a politikát. Ez részben a rendszerváltás óta eltelt rövid időnek, részben az oktatás gyakorlati problémáinak tudható be.

Természetesen ma is vannak Magyarországon tudatos állampolgárok, viszont az elmúlt hónapok eseményeiből leszűrhető, hogy ez a réteg még nincs többségben. Mint az mindannyian tapasztaltuk, az elmúlt hónapok tüntetései arról árulkodnak, hogy az igény meg lenne, hogy az állampolgárok kifejezzék egy-egy ügygel szembeni nemtetszésüket, ám hamarabb fordulnak törvénytelen eszközök alkalmazásához, minthogy kimerítenék a törvény adta lehetőségeket (ld. pl. a Fidesz székház „ostromát”).

Ahhoz viszont, hogy mindez megváltozzon, az alapkoncepciónak is változnia kell. Mint látható volt, Európában az állampolgári ismeretek nem csak egy kötelezően teljesítendő tantárgy, Magyarországon viszont a legtöbb esetben sajnos csak az. A politikai vezetésnek, az oktatáspolitikának és a társadalomnak egyaránt el kell érnie arra a fejlettségi szintre, hogy igényelje a tette kész, tudatosan cselekvő állampolgárokat; ez az igény jelenleg mindössze a

társadalom egy része felől jelenik meg. Azonban elkeserednünk nem szabad. A fentebb példaként említett országok már bejáratott demokráciák, amelyek leküzdtek azokat a gyermekbetegségeket, amelyekkel a fejlődő demokráciák még csak most kezdenek szembenézni. Így joggal feltételezhetjük, hogy ha a politikai aréna egyéb színterein (pl. a gazdaságpolitikában, energiapolitikában, egészségügyben, szociálpolitikában stb.) már nem azért folynak a küzdelmek, hogy melyik politikai oldal akarata és megoldási javaslata érvényesüljön, hanem kölcsönös megalégedésre beáll valamiféle nyugalmi állapot, úgy a nagypolitika „érezni” fogja a szükségességét a tudatos, aktív állampolgár kinevelésének. Emellett abban is bízhatunk, hogy ahogyan a generációk egymást követik, úgy szépen lassan szülői korba ér, vagy már oda is ért az a korosztály, akik értik a politikai folyamatok működését, a befolyásolás lehetőségeit, saját maguk is aktív részesei a véleményformálásnak, és csemetéiket is erre nevelik majd.